

M 8352:1-24

Landskap:	Småland	Upptecknat av:	P E Sandgren
Härad:	S Möre	Adress:	Påryd
Socken:	Karlslunda	Berättat av:	densamme
Uppteckningsår:	1942	Född år	1853 i Påryd

Hågkomster från en lång levnad, 89 år

Då jag skall berätta något från min långa levnad, är det väl bäst att börja från början, eller så långt som jag kan minnas tillbaka, likaså vad mina föräldrar har berättat för mig.

Min farfar var född 1778 och var soldat från Södra Sandsjö med namnet "Tall". I äktenskapet hade han 5 barn, 3 söner och 2 döttrar. Sönerna var Magnus, Petter och Karl, dessa 3 lärde sig garvareyrket och med tiden anlade de egna garverier, Magnus i Mortorp, Petter i Arby kapellförsamling och Karl i Oskar socken. Petter blev min far. Innan far slog sig på garvareyrket tjänade han hos bönder. Hans första plats var hos 2 bönder, 14 dagar hos dem var åt gången, under ett år, lönen för detta var 8 rdr, ett par linbyxor, en lintröja och fria träskor, strumpor och linne togs från hemmet. Därefter tog han plats hos en klockare i Sandsjö, där lönen var 20 rdr för året. Efter dessa tjänster tog far arbete i garverierket. Efter erhållet gesällbetyg köpte far en lägenhet av en gammal klockare Mokvist i Arby kapellförsamling (sedermera Karlslunda socken), på denna plats anlades garveriet som drevs i omkring 50 år. Min far – född 1814 – ingick i äktenskap 1850 med en bonddotter från Ödevart i Vissefjärda socken. Några år därefter flyttade min mormor till oss, jag minns mormor mycket väl. Jag var omkring 4 år gammal, hon var min lärarinna i ABC-boken och föreföll mig så lärd att jag frågade henne i vilken skola hon hade gått och fått så stor lärdom. "Lilla barn", svarade hon, "jag har ej gått i nån skola, för det fanns ej nån skola på min tid, bara i städerna för herrskapsbarn". "Men hur kan mormor då läsa?", frågade jag. "Jo", svarade hon, "det var en avskedad soldat som kom hem från kriget i Ryssland, han gick omkring i stugorna i Vissefjärda och lärde barnen läsa i bok mot att han fick födan under tiden". Så tog mormor på sig de stora brillorna på näsan, vilka var fästade i ett snöre över hjässan som fasthöll brillorna, och läste med sin lilla discipel. Mormor lärde mig den första barnabönen samt om den store guden som skapat allt i himmel och jord.

Ibland berättade mormor för mig om sin egen barndom och livet på den tiden, och nu låter jag henne själv berätta:

"Min far var född i första delen av 1700-talet. Han var bonde i Ödevart i Vissefjärda socken. Jag var enda barnet i äktenskapet. Far gjorde alla sina resor på hästryggen, ty på den tiden fanns det inga vägar farbara med vagn. Då tyngre varor såldes eller köptes måste de klövjas, de lades på en bår mellan 2 hästar och forslades till den väg som fanns ut till stora vägen mellan Karlskrona och Växjö. Nästan varje söndag red far till kyrkan, ty pastor Elning som ansågs för en stor predikant var då i Vissefjärda. Jag gick ofta till kyrkan 1 mil. På vintern i den djupa snön var det svårt då snön stod över knäna och kjolarna blev våta omkring benen, ty underbyxor använde ej kvinnan då. Men som

tjänsten i kyrkan varade omkring 3 timmar och kyrkan var fullpackad med folk, blev där varmt så kjolarna blev torra till hemresan. Min far var mycket vidskeplig, vilket alla var på den tiden. Sålunda tyckte han sig se spöken, mötte skogsnuan ofta, vid en sten intill vägen han red blev han avslagen av hästen flera gånger, och fick gå bredvid hästen hem. Då slog han på dörren med ridpiskan (om vi var lagda), 'tänd upp i spisen så jag slipper otyget' (ty vid eld försvann det). Detta förekom efter mörkrets inbrott. På gamla dagar sålde far gården, och förbehöll sig en stuga på gården där vi levde på undantag. Så gick det ett rykte, att under golvet i stugan där vi bodde skulle det för lång tid tillbaka ha nergrävts en kopparkittel med silver och penningar uti. Skrockfull som far var lät han gräva upp jorden under golvet, och det påstås att de verkligen hittade en kopparkittel med en stor skatt uti, men ovanpå låg en svart drake och väste, och de vågade inte röra kitteln. Så sjönk kitteln och jorden rasade igen." Dylika berättelser omtalade mormor för mig om kvällarna.

Mina föräldrar Petter Sandgren var född 1814, och min mor Ingrid var också född 1814. De var både gudfruktiga och gammeldags fromma, i hemmet i Påryd hölls ofta bibelförklaringar med anderika samtal. I kapellet var det då ej gudstjänst mer än en gång i månaden av någon präst från moderkyrkan Arby. I Arby fanns prosten Rundbäck samt komministern Runerkrantz. Efter Runerkrantz kom en komminister Lagerkvist, och för honom konfirmerades jag. Vi barn från kapellstrakten nära 2 mil bort fick gå 1 a 2 mil till Arby varje vecka för att läsa för Lagerkvist. Vi hade alltid med oss en gammal pojke för att bära våra skor (ty det var på sommaren), och pojken namn var "Stollameja-Ante". Ante bar våra skor för 2 öre paret fram och åter, och under tiden vi läste så gick Ante i stugorna och tiggde mat. Prosten Rundbäck var en sträng man, särskilt mot superiet, och hatade all slags högfärd. Var det någon han såg i kyrkan som hade köpetyg till kläder, inkallades han i sakristian för varning och tillrättavisning att använda hemvävt tyg, ty där låg högmodande i köpetyg.

Min far blev utsatt härför en gång av prosten. Mor hade vävt ett vadmalstyg med inspunnet kärngarn vilket blänkte i tyget. Av detta tyg syddes en överrock, och då far vid ett besök hos prosten hade rocken på sig, sade prosten vid hälsningen: "Jag tror fabrikör Sandgren mäktar sig med blanka rockar!". Då sade far: "Min gumma har vävt tyget till denna rock!". "Ja, då måste jag se det närmare", blev svaret, och så ropade han in sin fru: "Här ska du få se ett så fint vadmalstyg som Sandgrens gumma kan väva!". Och så blev det stort beröm.

Om en bonde vid en stadsresa söp sig full och förde oväsen, kom han i förhör härför. Erkändes ej förseelsen, togs knölpåken fram, vilken stod i ämbetsrummet. Hjälpte ej heller stryk, då blev den brottslige utestruken för att gå till nattvarden. Detta tog skruv, ty förbud att gå till nattvarden ansågs för en stor skam på denna tid. Då gamle klockare Mokvist ledde sången i kapellkyrkan, hade han 24 sk i lön för varje söndag. Då far köpte hans lägenhet tog han avsked. Så var där en bonddräng i Ståsbäck som ägde stor sånggåva. Denne dräng Samuel blev vidtalad att bli ny klockare efter Mokvist samt genomgå en kurs vid seminariet i Kalmar som skollärare. Sedan antogs Samuel Hulkvist som klockare och skollärare mot en årlig lön av 300 rdr samt i natura från varje matlag $\frac{1}{4}$ mtl en kappe säd, en fårabog, en kaka bröd, en talerk, 2 talgljus och ett offer juldagen. Detta var år 1840 den första skolan i kapellsocknen, i vilken jag fick lära mig skriva, räkna och läsa några veckor. Någon orgel i kyrkan fanns det inte.

Som det i kapellet ej förrättades gudstjänst mer än en gång i månaden, så gick folken mycket till främmande kyrkor såsom Hälleberga för att höra prästen Sellergren, vilket var 5 mil. De gick på lördagen och kom hem på måndagsnatten. Bland de beryktade prästerna här var en pastor

Petter Nyman. Vid ett tillfälle då Nyman predikade i Kalmar domkyrka, reste far dit för att höra honom. Han tog till ämne 'Människan lever som ett få, dör som ett få', och indelade detta i 3 delar, högfä, slätafä och lågfä. 'Nu tror ni väl stubaen att ni ska ta kappan av Petter Nyman! Ånej, min vän, kappan är ej hängd på en lösdrivare heller!'. Sedan gick han skarpt åt både höga och låga människor.

Från min barndomstid står framför allt minnet av julen i sällsam glans. Mycket var att styra med innan själva högtiden var inne i stugan. 1859 var för mig särskilt minnesrik. Jag var då 6 år gammal. Min äldre syster som då hade plats i Kalmar hade under hösten varit hemma en gång och berättat att hennes herrskap ägde en besynnerlig lampa, som kunde lysa mer än 3 ljus tillsammans. I lampan fanns en olja som kallades fotogen. Syster min köpte hem en dylik till jul, samt ett halvstop fotogen. Mor hade lagt upp våra julhögar, som bestod av en grov julkaka, en dito limpa, en finsiktad, en mindre av vetemjöl och en liten ost överst. Far köpte mig en häst för 3 sk och mina systrar vars en hare för 1 ½ sk per styck. Med den underbara lampan i mitten på julhögarna, kunde jag ej låta bli att springa efter mina lekkamrater för att de skulle få se ett så underbart ljus som de aldrig förr sett. De fick inte gå in, blott se genom fönstret. Jag sprang in för att skruva i lampans skruv för att visa större eller mindre ljus.

Detta var den första fotogenlampan i vår kapellförsamling, och finns kvar här ännu. Julklappar eller julgran fanns ej, men julglädjen var större än nu. Julgröten, julfisken, dopp i grytan fanns då liksom nu. Kl 4 f m var julottan, folk kom gående och körande med bloss på stänger som bars på axeln. Vid framkomsten till kyrkan lades blossen till ett stort bål utanför kyrkomuren. Efter 4" timmars tjänst i kyrkan var det sedan att skynda hem, ty den som först kom hem fick sin gröda först inbärgad. Någon rengörning i ladugård eller stall företogs ej förrän tredjedag jul. Hade pigan eller dottern som då skötte om ladugården någon älskare eller god vän, blev ladugården rengjord, sopad och alla djuren givna mat på natten före tredjedag jul. Hade hon åter en ovän, kunde istället halva dynghögen vara inburen i ladugården. Den vän som utmockat julhögen blev kvällen efter med andra vänner bjuden på ungdomsgille med mat och dans för natten. Julkalasen i byarna varade till knutdagen, med dans, supa och äta för såväl gamla som unga, ungdomen hade sina danslekar ute på logen med många upptåg.

Efter den underbara lampan kom ett ännu större under, i Kalmartidningen stod att läsa hur man i staden på ett angivet ställe kunde mot en avgift av 25 öre tala med en person som bodde i Stockholm. Alla människor ansåg att det var skojeri för att lura till sig pengar, men en dag då jag var i staden prövade jag äventyret, en lur sattes till örat och till min stora förundran hörde jag en röst tala från Stockholm. Vi måste tro på undret, telefonen hade kommit till vår landsända. Efter detta kom även en märkvärdig upptäckt, ett jordbruksredskap som kunde vända torvan uppåt i långa jämna rader, detta redskap kallades för "jordplog". Då denna plog demonstrerades lystes det på i kyrkan vilken dag som utsattes. Det kom så mycket folk som på en marknad. Härefter köptes många plogar av de rika bönderna, de fattiga lånade sig fram.

Under min uppväxttid på 1850-talet var Arby kapellförsamling avsidet och efterbliven i många avseenden. På flera mils håll med dåliga vägar fanns här ej någon läkare eller veterinär eller barnmorska, och ej heller något ordnat skolväsen. Här fanns en gammal gumma som tjänstgjorde som läkare, barnmorska och veterinär. För alla sjuka, såväl folk som djur, användes samma medicin, såsom libbsticksrot, dyvelsträck, långpeppar, tolvmesankraft, timjan, kummin och brännvin. Denna gumma var socknens 'läkare' i många år. Jag vill här återgå till vår gamle klockare och skollärare på

1840-talet. Hulkvist fick snart namn om sig att vara en dugande såväl klockare som skollärare. Hans förmåga att sjunga högt överträffades ej av någon. Som det här i kapellsocknen ej fanns mer än ett skolhus med en liten lärarsal där vi barn var ett antal av omkring 20 a 30 st, fanns det en del stora pojkar på 18 a 20 år som ej kunde läsa i bok, men möjligen fått lära sig något i stugan av en gammal båtsman eller en gumma (mot mat i ersättning). Hulkvist var sträng och hade god disciplin med "luarna". Då rottingen spetlades på ryggarna, fick pojkarna gå till skogen för att skära sig käppar till sin egen rygg. All läsning skedde samtidigt av alla barn, högt, och på avstånd lät det som ett stort vattenfall. Innanför dörren i skolan var spikar i väggen att hänga mössorna på, under var träskohögen för att slåss om vid utgången. Till höger om dörren var en stor träbalja med vatten i vilken låg en slemmig träskopa och flöt. Någon klosett vid skolan fanns inte, det var att springa i skogen eller buskar. Någon rast emellan mötena förekom inte. Vände sig någon enligt naturens ordning och behövde gå ut, måste han gå fram och be om lov. Ofta stod flera stycken petitionärer i kö bugande och ideligen ropande "Få gut! Få gut!". Någon gång hände det att lösningsordet kom för sent. Men gick någon utan lov kom morbusen fram. Vid svarta tavlan skulle vi lära oss att sjunga, någon natur kunde ej Hulkvist. Där skrevs siffror från 1 till 0, de små siffrorna emellan de stora betydde halvnoter.

Klockaren Hulkvist hade i äktenskapet 11 barn. Hustrun bistod med inkomster med att koka kameller till förningar och kalas, även var hon mycket anlitad som kokerska. Vid måltiderna sattes potatisfatet under bordet för att barnen ej skulle ta de största potäterna, brödkrukan vilade under fars arm. Barnen fick god uppfostran och kom bra ut, en blev präst, en länsman, andra hade andra goda förtroendeposter. Till klockaresysslan hörde även diverse tjänster för prästerskapets räkning, i synnerhet vid husförhören i rotarna. Här var 6 rotar. Såväl stora som små måste infinna sig vid läsemötet för att visa sin kunskap i bok. De mindre läste för montaren, de äldre för prästen. Ett läsemötekalas var en dyr kostnad för bonden, det kunde vara i 2 dagar och mat och mycket brännvin användes här.

Fortsättning från föregående nr angående minnesplatser här i orten från 1540, "Dacke hallar" och "Karnaberg" (komplettering inlämnad 21 apr 1942). Arby kapellsocken (nuvarande Karlslunda sn) var på denna tid nästan som en stor urskog, där rövare, tjuvar, mördare och stigmän gott kunde gömma sig i de stora skogarna, ett gott skydd mot all överhet. I en by Sävsjö finns en plats i skogen där Nils Dacke hade sitt huvudkvartér med en kvinna kallad "Karpa-Lisa". Platsen utgörs av tvenne höga stenblock, ett par alnar mellanrum samt ett dito över som tak, med den täta skogen omkring. Här gömde sig Dacke då han ej var säker för sina fiender när de nalkades honom. Denna plats i skogen kallas ännu för "Dacke hallar". Så finns här en by Kittelhult, i denna by finns ett berg uti skogen. Bonden hade en dotter med namnet Karna, denna flicka var i skogen i närheten av berget för att plocka bär men blev bergtagen av trollen som bodde där, och så fick platsen namnet "Karnaberg".

Ytterligare en plats här är "Brudhyltan". Som det här i kapellsocknen ej fanns några vägar på 1500-talet, måste man rida på redarna. Det var ett brudpar som skulle rida till Arby för att vigas (ty alla kyrkliga förrättningar måste ske vid moderkyrkan). Bruden var av sina föräldrar tvingad att ta en man som hon ej ville ha. Då brudparet kom till en plats som hette Hyltan, där en å skulle passeras, hoppade bruden i ån och dränkte sig. Så blev platsen kallad "Brudhyltan".

Angående Karnaberg var det ett säkert gömställe för tjuvar och mördare, ty inne i berget var det flera avdelningar och kamrar att gömma sig i. Det fanns en stortjuv med namnet "Tjälman-Pelle", denne Pelle var en skräck för hela Södra Møre härad, då han alltid var

välbevärnad, stal och mördade på flera platser. Pelle hade sin plats i Karnaberg. Han var åsatt pris om någon kunde gripa eller skjuta honom. Vid ett tillfälle då han lagt sig att sova på berget, kom 2 män genom skogen och fick se honom sova. De övermannade honom och han fick vid rätten sin dom att halshuggas.

De personer som först här i kapellsocknen började röja skog och bebygga skogstrakten kallade sig för "svear". De svedde skogen, röjde mark och levde på vilt och fisk. Så uppkom en stam vikingar från det stora vattnet. Dessa raser blandade sig med svearna och kallades för "virdar". Då Vite Krist var kommen till vårt land, var det tvenne "bönsingar" (bondsöner) som reste till Arby kyrka för att få höra prästen tala om Vite Krist. Då de lyssnat en stund, tyckte de att prästen gav dem fula namn. De gick då ut ur kyrkan och sade: "Vi vill ej höra svattufar mera!".

Enligt folksäggen skulle det vara i Arby pastorat som den helige Sigfrid begynte sin rikt välsignade verksamhet. Han skulle nämligen ha landstigit vid en plats i Hagby annexförsamling, som nu kallas Låvershamn, därav har platsen namnet. År 1687 på föranstaltande av kyrkoherden Erik Bethenius anlades en rymlig stuga på hemmanet Påryds ägor uppe i Arby skogsbygd. Detta var således den första kyrkan i Arby kapellsocken. Som folkmängden ökades i kapellförsamlingen måste en ny kyrka byggas. Den andra kyrkan byggdes år 1829 för en kostnad av 311 rdr 5 sk. Den gamla kyrkan såldes till Låvers alunbruk som arbetarebostad. Omkring den nya kyrkan anlades en kyrkogård med ringmur omkring. Före denna tid skulle liken forslas till Arby kyrkogård från kapellet. På hösten 1710 kom den hemska pesten till vår ort, och något över 200 personer dog av sjukdomen. Att forsla alla dessa lik till Arby var ej möjligt, och ej heller fick de läggas i kyrkogården. Då beslöt domkapitlet att på 2 gårdar i kapellsocknen skulle liken nergrävas, de som tillhörde detta område. År 1868 fick kapellförsamlingen genom Kungl Majt tillstånd att bilda en egen annexförsamling, som med stor framgång varit med sin tid (delningen genomfördes 1873).

Med en blick tillbaka synes framåtskridandet mest. Framför mig här ligger Kalmarbladets no 1 tryckt den 3 januari 1827. Tidningar och post från Kalmar fick vi i Påryd en gång i veckan, då ett springbud från Vassmolösa hämtade posten från postiljonen som reste mellan Kalmar och Karlskrona, nu är här post för varje dag med vår järnväg. Trots att det brinner snart i hela världen får vi ännu sitta i lugn och betrakta den hemska synen.

Nästa blad blir no 1

P E Sandgren